

Хатыгтаабы «Сарыал» оҕо саада

Кытыйа

Толордо:

Бэлэмнэни бөлөх иитиллээччитэ

Салайааччы: Иванова Е.В.

Иһинээҕитэ

1. Кириитэ.
2. Мас иһит маанылааҕа – кытыйа барахсан.
3. Кытыйам оһуора тугу кэпсирий?
4. Мас кытыйа уонна аныгы таас иһиттэр.
5. Түмүк.
6. Туттуллубут литература.

Кириитэ

Былыр – былыргыттан саха уустара төрөөбүт дойдуларыгар үүнэр мас араастарыттан саталлаахтык талан, бэрт элбэх дьыэ тээбириннэрин, мындыр ойуулаах энин кэрэ иһиттэри – хомуостары онорор идэлээхтэрэ. Олор толоруллуулара уустарынан, көстүүлэрэ кэрэлэринэн дьону умсугуталлара. Билинни кэмнэ күннээби олобу киэргэтэр, өбүгэлэрбит айылҕаны кытары ыкса сибээстээхтэрин туоһулуур, кинилэр кэрэни кэрэхсээн кэриэс гынан хаалларбыт малларыттан биирдэстэрэ – кытыйа буолар.

Түбүктээх үлэни үмүрүтэн, киһээнни чэй кэнниттэн саха ыалын аҕата көмүлүөгүн иннигэр олорон, саҕалаан испит мас иһитин ситэрэн, санаатын хоту быһыытын чочуйан, сүрүбэ кэпсиир оһуорун-мандарын быһаҕынан кичэллэн кыһа олороро субу баарды кэстөргө дылы. Иэйии сүмэтин инэриммит, алгыс баһынан арчылааммыт сахам мааны иһитэ – кытыйа барахсан билигин да туһааннаах ыалыгар уйгу-бийан сүмэтин тардар күүстэх ымыы буолан турар.

Манньык мастан оноһуллубут тупсаҕай көрүннээх мас кытыйаны билигин биир эмит тыа ыалыгар эбэтэр музейдарга көрүүххэ сөп.

Үлэм сыала: мас кытыйа уратытын, туһалааҕын үөрэтии.

Соруктара: кытыйа туохтан оноһуллубутун билсирини, оһуорун чинчийии, аныгы иһити кытары тэннээн көрүү.

Сабаҕалааһына: өскөтүн биһиги мастан оноһуллубут кытыйа туһатын туһунан кэпсээтэхпитинэ, дьон – сэргэ бэйэтэ уһанан, өбүгэбит үгэс буолбут төрүт дьарыктарын тутан хаалан, мас иһити бэйэтэ оностор буолуо этилэр.

Сонүна: билигин Саха сиригэр өбүгэ үгэһин ытыктаан былыргы мас иһиттэри тупсаран, тупсаҕай көстүүлээн туой (таас) иһиттэри онорор фирмалар иһиттэрэ киэнник тарҕанан эрэр.

Үлэм былаана:

1. Кытыйа туох уратылааҕын үөрэтии;
2. Оһуора туох суолталааҕын быһаарыы;
3. Нэһилиэкпитигэр мас кытыйа хас ыалга баарын быһаарыы

3. Аныгы туой (таас) иһиттэри кытары тэннээн көрүү.

Күүтүллэр түмүгэ: дьон – сэргэ бэйэтэ уһанан, өбүгэбит үгэс буолбут төрүт дьарыктарын тутан хаалыах этэ.

Мас иһит маанылааба – кытыйа барахсан

Саха уустара мааныга, күндүгэ, бырааһынньыктарга, урууларга туттарга анаан араас мас иһиттэри онороллоро: кыра, орто, улахан кээмэйдээх кымыс, ымдаан уонна бутугас кутан иһэр чорооннору, кытыйалары, чоҕолохтору, хамыйахтары. Балар бары тус-туһунан аналлаахтара, суолталаахтара. Мас иһиттэри үгүс өттүлэрин хаппыт тииттэн, хатынтан, тэтинтэн уонна удьурбайтан онороллоро.

Былыр туттар мал кэмчи кэмигэр биһиги өбүгэлэрбит иһиттэригэр-хомуостарыгар бэрт кичэмник сыһыаннаһаллара үһү. Тимир ууһугар уһааттарбыт солуурдарын, хобордоохторун, мас ууһугар онотторбут чорооннорун, кытыйаларын, күндү түүлээххэ атастаспыт алтан салабаардарын олус харыстыыллара.

Ол эрэн бытархай, күннэтэ туттар малы уран тарбахтаах саха дьоно бэйэлэрэ даҕаны дьарык гынан оностоллор эбит.

Кытыйа – намыһах түгэхтээх, төгүрүк олохтоох, киэн айахтаах, томтоҕор истээх, нэлэгэр мас иһит. Кытыйаны хатын удьурбайыттан кыһан онороллор. Удьурбай диэн – сааһырбыт ийэ хатын саамай төрдүн иирчэх курдук эриллэн үүммүт саастаах ордук кытаанах, бөҕө өттө. Хатын силиһин төрдүгэр үүнэр удьурбай мээнэ көстүбэт, бэрт сыаналаах, күндү маһынан аабыллар.

Кытыйаны ис – тас өттө хаһыллан, кыһыллан оноһулан бүппүтүн кэннэ оргуйа турар ууга оргуталлар. Биир чаас устата оргуйбутун кэннэ, ууттан хостоон таһаараат, ис – тас өттүн сүөһү эбэтэр мас арытынан унууохтуу – унууохтуу ыраас сукуна, даба (фланель) таһаһынан итийиэр диэри күүскэ уһуннук аалылар. Ол кэннэ сөрүүн соҕус сиргэ өр бириэмэ

устата ууран куурдуллар. Арынан унунуохтаммыт, уһуннук аалылыбыт мас иһит сыһыа хатан, хаһан да хайыта барбат.

Орто, кыра кытыйаҕа даҕда, суорат кутан сииллэрэ, улахан кытыйаҕа эт хотороллоро. Мас кытыйа ас кутарга олус табыгастаах: кини чэпчэки, итиини тулуйар, ас амтанын сүтэрбэт, истээх.

Кытыйам оһуора тугу кэпсириий?

Кытыйа тас ойоҕосторугар иилии биир тэнник кэккэлэччи тардыллыбыт лоппоҕор дьураалардаах буолар. Дьурааларын икки ардыгар бэйэ – бэйэлэригэр дьүөрэлэхэр гына бытархай дьэрэкээн ойуулардаах. «Хабарҕа» эбэтэр «тараах» ойуу илгэни, өнү-быйаны кэрэхэлиир. Илим хараҕа.

Мас кытыйа уонна аныгы таас иһиттэр

Билигин сахалар омук быһыытынан материальной култуурабытыгар болҕомто ууруллан, дьон –сэргэ өбүгэ үгэстэрин сөргүтэн, сыһыа күннээҕи олохпутугар киирэн иһэр. Ол курдук биирдиилээн тутуу маастардара тупсаҕай көрүннээх балаҕаннары тутталлар, уран тарбахтаах иистэнньэннэр сахалыы танаһы, киэргэллэри тигэллэр, тимир уустара араас туттар маллары, инструменнары, киэргэллэри онороллор. Бэл диэтэр аналлаах онорон таһаарар улахан фирмалар, фабрикалар аан дойду уонна Россия таһымыгар табыстылар: «Бриллианты Якутии», «Киэргэ», «Уран Уус», «Сардаана», «Саха Булт», «Көмүлүөк», «Чороон».

Балартан «Көмүлүөк» уонна «Чороон» фирмалар саха төрүт иһиттэрин сөргүтэн, тупсаҕай көрүннээн, аныгы ирдэбилгэ толору эппиэттиир туой, таас иһиттэри онороллор. Билигин хайа баҕарар маҕаһынгна удамыр сыанаҕа сахалыы иһити атыылаһаахха сөп. Аныгы туой иһиттэр былыргы мас иһиттэр быһыыларын үүт – үкчү үтүгүннэрэн оһууллубут, олус дьэрэкээн оһуордаах эбэтэр саха олоҕун – дьаһаҕын, айылҕатын көрдөрөр ис хоһоонноох ойуулаах буолар. Мас кытыйаны уонна таас иһити тэннээн көрдөххө манньк таблица тахсар

	Мас кытыйа	Таас иһит
Туохтан оноһуллубута	Хатын маһа, удьурҕайа	Уматыллыбыт туой
Ким онороро	Мас ууһа	Фабрика үлэхиттэрэ
Төһө бөҕөтө	Илиппэтэххэ бөҕө, хайдымтыата суох	Хайдыан, үлтүрүүүөн сөп
Тас көрүнэ, оһуора, ойуута	Оно хаһан оноһуллубут сахалыы оһуордаах	Сахалыы оһуордаах, ис хоһоонноох ойуулаах
Ууну, итиини тулуйара	Маһа сылаас, итиини-сылааһы тутумтуо, ууну тулуйбат – хайа барыан сөп	Таас тымныы, итиини тулуйумтуо, ууга төһө баҕарар суулар.

Детсад музейыгар уонна «Дьөһөгөй оҕото» музейга сылдьан араас кээмэйдээх, оһуордаах мас кытыйалары көрдүбүт. Детсадпытыгар «Сахам мааны иһитэ - кытыйа» диэн төрөппүттэрбит уонна иитээччилэрбит көмөлөрүнэн оноһуллубут выставкаҕа дьэрэкээн оһуордаах, араас ойуулаах таас кытыйалары көрдүбүт. Маны таһынан биһиги нэһилиэкпитигэр төһө бэлгэ мас уонна таас кытыйа баарын билэр анкета ыыттыбыт.

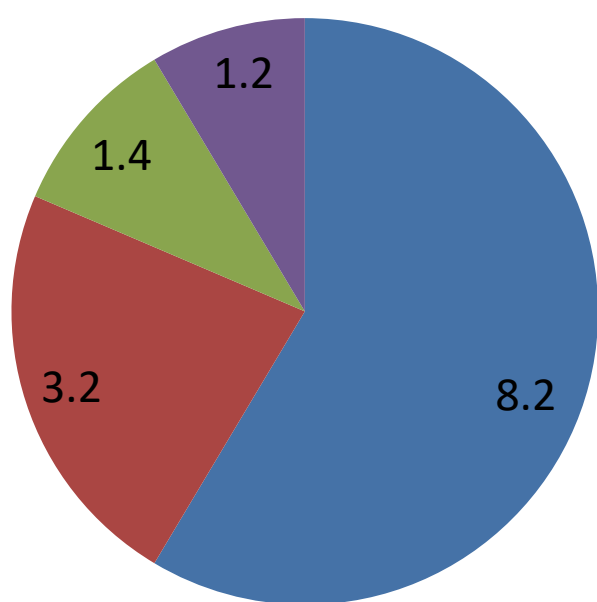
Анкетабыт ыйытыылара:

1. Кытыйа диэн тугун билэбит дуо? Быһаарыҥ.
2. Дьиэҕитигэр кытыйа баар дуо?
3. Баар буоллаҕына ханныгый: мас дуу таас дуу?

Анкета ырытыыта:

1. Кытыйаны биэллэллэр, быһаараллар - %
2. Кытыйа диэн тугун билбэттэр - %
3. Дьиэлэригэр кытыйа баар - %
4. Дьиэлэригэр кытыйа суох - %
5. Мас кытыйа - %
6. Таас кытыйа - %

Анкета "Кытыйа"

■ Кытыйа диэн тугун билэллэр, быһаараллар.

■ Кытыйаны билбэттэр

■ дьиэлэригэр баар

■ Дьиэлэригэр суох

Туттуллубут литература:

1. Зыков Ф.М. Поселения, жилища и хозяйственные постройки якутов XIX – нач. XX вв.: Ист.-этногр. Исслед. – Новосибирск: Наука. Сиб. отделение, 1986. – 102 с.
2. Мир саха: народное искусство = Саха эйгэтэ: норуот айымньыта = The World of the Sakha: Folk Art / [авт-сост. С.В. Никифорова, И.В.Покатилова; пер. на якут. яз. Н.А.Ефремова; пер. на англ. яз. Е.В.Захарова]. – Якутск: Бичик, 2014. – 240 с.
3. Серошевский В.Л. Якуты: Опыт этногр. исслед. – 2-е изд. – М.: РОССПЭН, 1993. – 736 с.
4. Федоров И.Г., Васильев П.К. Өбүгэбит олоҕо-дьаһаҕа: ойуулаах тылдьыт = Уклад жизни народа саха: иллюстрированный словарь. – Дьокуускай: Бичик, 2012. – 128 с. (на як. яз).